

5. Нестеренко І. Я. Явища непрямой номінації в українській мові: Автореф. дис....канд філол наук. - К., 1997. - 17с.
6. Пиотровский Р.Г. Информационные измерения языка. – Л.: „Наука”, 1968. – 116с.
7. Пиотровский Р.Г. Текст, машина, человек. – Л.: „Наука”, 1975. - 327с.
8. Русская грамматика. – М.: Изд-во «Наука», 1982. – т.2. – 709с.
9. Русанівський В.М., Широков В.А. Інформаційно-лінгвістичні основи сучасної тлумачної лексикографії//Мовознавство, 2002. №6. – С. 7-48.
10. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, – 2006. - 716с.
11. Сиротинина О.Б. Русская разговорная речь. – М.: Просвещение, 1983.-144с.
12. Филлмор Ч. Дж.. Об организации семантической информации в словаре// Новое в зарубежной лингвистике. Вып XIV.: Проблемы и методы лексикографии. – М., Прогресс, 1983. – С. 23-60.
13. Шульгина В.И. Фразеологизмы как управляющие единицы // Тези респ. конф. «Русский язык - язык межнационального общения, дружбы и сотрудничества народов СССР» (Кіровоград, 1985). - С.151 - 152.

In the article informational approach to the analysis of the units of lexical level is offered, informational abilities of lexemes a observed, the aspects of the research are determined.

Key words: information, informational approach, informativity, lexeme

Г.М. Ярун

СЕМАНТИЧНІ ЯВИЩА В ІСТОРІЇ ЗМІСТУ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО *НИТИ*

Семантичні явища в історії українського *нити* визначають становлення, формування й розвиток його змісту. Ретроспективні й проспективні взаємозв'язки сучасної одиниці та її лексичних попередників увиразнюють структури їхнього змісту, в якому праслов'янське **nyti* як вихідна семантична сутність забезпечує процеси спадковості, нарощення, перетворення й породження.

Ключові слова: семантичні явища, структура змісту, ретроспективні й проспективні відношення, вихідна семантична сутність.

Кожна лексична одиниця є особливою лінгвістичною сутністю, що постає в породжувальних процесах мови з органічної взаємодії різноманітних явищ – фонетико-звукових, акцентуаційних, граматичних, словотвірних, семантичних. У процесах породження мова, на думку вчених, проявляє себе як надзвичайно чутливий організм, де «вся побудова..., від окремого звука до речення і сполучення речень, репрезентує .. живий зв'язок окремих членів, що доповнюють одне одного й утворюють одне ціле, котре в свою чергу дає смисл і значення кожному з цих членів» [1, 2]. Тож можна стверджувати, що мова не лише забезпечує становлення та формування своїх одиниць, а й спрямовує їхній подальший розвиток та гармонійне функціонування. З огляду на безпрецедентну «складність структури мови й важливість породжувальних процесів, які лежать в її основі» [12, 482], це означає, що власне мовна одиниця, як і її буття «в.. живому історичному русі» [2, 53], достатньо обґрунтована самою мовою.

З відносної цілісності, самостійності й самодостатності лінгвістичної одиниці впливають її сутнісні ознаки та характеристики, які зумовлюють особливу форму її збереження та змістового наповнення в історії мови, а тому «жоден з аспектів мови не може залишатися поза увагою в розгляді питань еволюції» [5, 464] і насамперед таких, які пов'язані з лексичною семантикою та механізмами її формування й оформлення.

Українське слово *нити* належить до невмотивованих одиниць з непрозорою семантичною структурою в сучасній літературній мові. Форму їхнього вираження та їхній зміст у лексико-семантичній системі української мови майже неможливо обґрунтувати без спеціального порівняльно-історичного дослідження, що спирається на етимологічні та історичні лексикографічні джерела, тлумачні словники, а також тексти писемних пам'яток та художньої літератури. Такі слова, як досліджуване *нити*, становлять у будь-якій мові «загальний, або первинний, словник» [11, 38, 39], тому їх називають ще «вихідними» одиницями [10, 274], що утворюють базу лексику. Вони привертають постійну увагу вчених – представників усіх лінгвістичних шкіл і напрямків, бо в єдності їхньої форми та змісту дослідники виявляють важливі тенденції та закономірності граматичних, словотвірних і семантичних процесів, унаслідок яких мова, увиразнюючи свою сутність, «акумулює та зберігає змісти у відчуженому й формалізованому вигляді – у значеннях слів і форм» [4, 13].

Давня за походженням мовна одиниця, яка визначає первинний словник, не лише містить у формі та змісті «відбиток свого походження» [8, 298], але й відтворює в їхніх структурах наслідки потужних динамічних явищ, які вже «впливають із фактів історичного розвитку» [6, 52]. Тому, досліджуючи семантичні явища в структурі змісту українського *нити*, виходимо з того, що ця історично складна мовна одиниця підлягає таким семантичним перетворенням, коли «при зміні значення слова виникнення нового не виключає збереження старого» значення [7, 93], посилюючи стійкість структури змісту.

Фундаментальні праці та лексикографічні етимологічні джерела відносять досліджуване сучасне слово до давніх за походженням утворень і пов'язують його із праслов'янським **nyti* [ЕСУМ, 91], в якому вбачають найдавніший лексичний відповідник українському *нити*.

Праслов'янська семантика **nyti* у вітчизняній етимологічній лексикографії описується за допомогою тлумачних еквівалентів 'хиріти, нидіти' і пов'язується з давнім утворенням *navь* із значеннями 'мрець; смерть' [ЕСУМ 4, 91].

Лексичне значення сучасного українського *нити* в етимологічному словнику описується за допомогою багатокомпонентного розгорнутого тлумачення 'тупо боліти; набридливо скаржитись, виражати незадоволення; видавати протяжні, набридливі звуки' [ЕСУМ, 4, 91]. Відповідно до етимологічно обґрунтованої інтерпретації, досліджувана сучасна українська мовна одиниця має складноструктурований зміст, який становить собою ієрархічно впорядковану організацію компонентів у єдиному семантичному цілому (див. схему 1):

Схема 1. Структура змісту реєстрового слова *нити* в Етимологічному словнику української мови

Як видно з наведеної схеми, в етимологічному обґрунтуванні структури змісту сучасного українського *нити* визначальними є лексико-семантичні компоненти 'боліти', 'скаржитись', 'виражати' і 'видавати'. Вони поширюються вказівкою на спосіб виконання дії ('тупо боліти', 'набридливо скаржитись'), вказівкою на об'єкт дії ('виражати незадоволення', 'видавати звуки') та особливі ознаки об'єкта дії ('протяжні, набридливі звуки').

Якщо виходити з того, що етимологія слова насамперед «передбачає зіставлення лише двох одиниць: вихідної та кінцевої» [ИЭОЯ, 4], то з лексикографічно обґрунтованого опису сучасного українського *нити* як реєстрової одиниці етимологічного словника впливає ретроспективний зв'язок *нити* із праслов'янським **nyti*: *нити* → **nyti*. Цей зв'язок закономірно визначає ретроспекцію у взаємовідношенні не лише форм вираження сучасної *нити* й давньої **nyti* мовних одиниць, але й їхнього змісту.

Згідно з тим, що будь-яке визначення – це «поділ знакового змісту» [3, 384], ретроспективне відношення структури подільного змісту сучасного українського літературного *нити* до структури подільного змісту праслов'янського **nyti* набуває такого вигляду:

укр. <i>нити</i>	→	псл. <i>*nyti</i>
'боліти'		
'скаржитись'		'хиріти'
	→	
'виражати'		'нидіти'

‘видавати’

Оскільки лінгвістичні явища виводяться з порівняльно-історичного вивчення мовних одиниць і окреслюються в описі реєстрового слова передусім в етимологічній лексикографії, вони засвідчують фонетико-звукові, граматичні, словотвірні та семантичні ознаки, що є особливо важливі для структур форми вираження та змісту *нити*. Отже, в цих ознаках закономірно вбачати і специфічний шлях *нити* в історії сучасної української літературної мови. Саме тому ретроспективна спрямованість взаємозв'язку сучасного українського *нити* і праслов'янського **nyti* як кінцевої та вихідної мовних одиниць в етимологічному описі закономірно відтворює і проспективні зв'язки у їхній взаємодії, охоплюючи не лише форму вираження (*нити* ← **nyti*), але й структури змісту:

укр. <i>нити</i>	←	псл. <i>*nyti</i>
‘боліти’		
‘скаржитись’		‘хиріти’
	←	
‘виражати’		‘нидіти’
‘видавати’		

У ретроспекції та проспекції взаємовідношень між українським *нити* та праслов'янським **nyti* логічно шукати семантичну основу взаємодії сучасної й давньої мовних одиниць, бо саме ретроспективно-проспективні та проспективно-ретроспективні взаємовідношення між структурами змісту *нити* й **nyti* визначають характерні для них семантичні явища. Але якщо сучасна мовна одиниця, за слушним зауваженням дослідників, підлягає «діям особливої сили, яка, разом з основними законами, вроджена мові.. і яка діє в ній неухильно» [1, 8], і такою силою вчені вважають функціонування мовної одиниці, то давня – праслов'янська – мовна одиниця є обґрунтованим результатом порівняльно-історичного дослідження, в якому етимологія, «відкриваючи зв'язки й виявляючи вихідну семантичну ознаку, одержує неначе схему, але не гарантує цілковитої реконструкції живого конкретного лексичного значення й уживання» [8, 298]. У реконструктивній побудові історично вихідного стану навіть такої складної сучасної мовної одиниці, якою є *нити*, етимологічний опис, на думку багатьох дослідників, усе ж встановлює й увиразнює семантичні ознаки давньої одиниці, що спрямовують її проспективний поступальний розвиток.

Так, праслов'янська семантика ‘хиріти, нидіти’, яку реконструйовано в етимологічному словнику для форми вираження **nyti*, успадковується лексичним значенням давньоруського *ныти* – ‘сумувати’ [ЕСУМ, 91] та *унывати* [Фасмер, 92], а також старослов'янського *оунывати* ‘бути бездіяльним, млявим’ [ЕСУМ, 91; див. також Фасмер, 92; Преображенский, 620, 588–589]. В етимологічних джерелах семантичні взаємовідношення між формами вираження праслов'янського **nyti*, давньоруського *ныти* та сучасного українського *нити* дослідники пов'язують з лексичними значеннями лінгвістичних одиниць, що є їхніми історичними еквівалентами в інших слов'янських і неслов'янських мовах. Учені одностайно вважають лексичні значення ‘знемагати, тужити’ і ‘нудитися’ спільними, наприклад, для чеського *nyti* й словацького *nyt* [Фасмер, 92; ЕСУМ, 91], а також поєднують їх із структурою змісту ‘сохнути, марніти, худнути з туги, журби’ польського [*nuć*]. Їхня спорідненість з литовським *no vyti* ‘мучити’, латиським *nāve* ‘смерть’, пруським *nowic* ‘тулуб’, готськими *paus* ‘труп, мрець’ і *nawis* ‘мертвий’, ірландським *nína* ‘голод’, як свідчать етимологічні словники, незаперечна [ЕСУМ, 91; Фасмер, 92; Преображенский, 620, 588–589].

Спадковість давньої семантики праслов'янського **nyti* та її поступальний розвиток виразно простежується в текстах писемних пам'яток, де мовна одиниця *ныти* за лексичною семантикою співвідносна зі словом *унывати*: *He оунываимъ сего* (Новг. тріод. XIII в. 30 – Матеріали., 3, 1232).

В історичних лексикографічних джерелах мовна одиниця *ныти* тлумачиться за допомогою відсилкової формули *див.*, яка вказує на близькоспорідненість структур змісту обох аналізованих давньоруських лексем [Матеріали., 2, 482]. Слово *унывати*, з яким співвідносне давньоруське *ныти*, належить до мовних одиниць, що мають багатокомпонентну структуру змісту. В історичному словнику *унывати* описується за допомогою двох рубрик: одна з них представлена тлумачним синонімізованим еквівалентом ‘печалитися’, а друга – тлумачними відповідниками ‘темнеть’ і ‘становиться мрачним’ [Матеріали., 3, 1232]. Багатозначність давньоруського *унывати* посилюється його системними зв'язками зі словом *сѣтовати*, що має трикомпонентну структуру змісту: ‘печалитися’, ‘скорбетъ’ і ‘сплакивать’ [Матеріали., 3, 902]. Поєднання структур змісту реєстрових

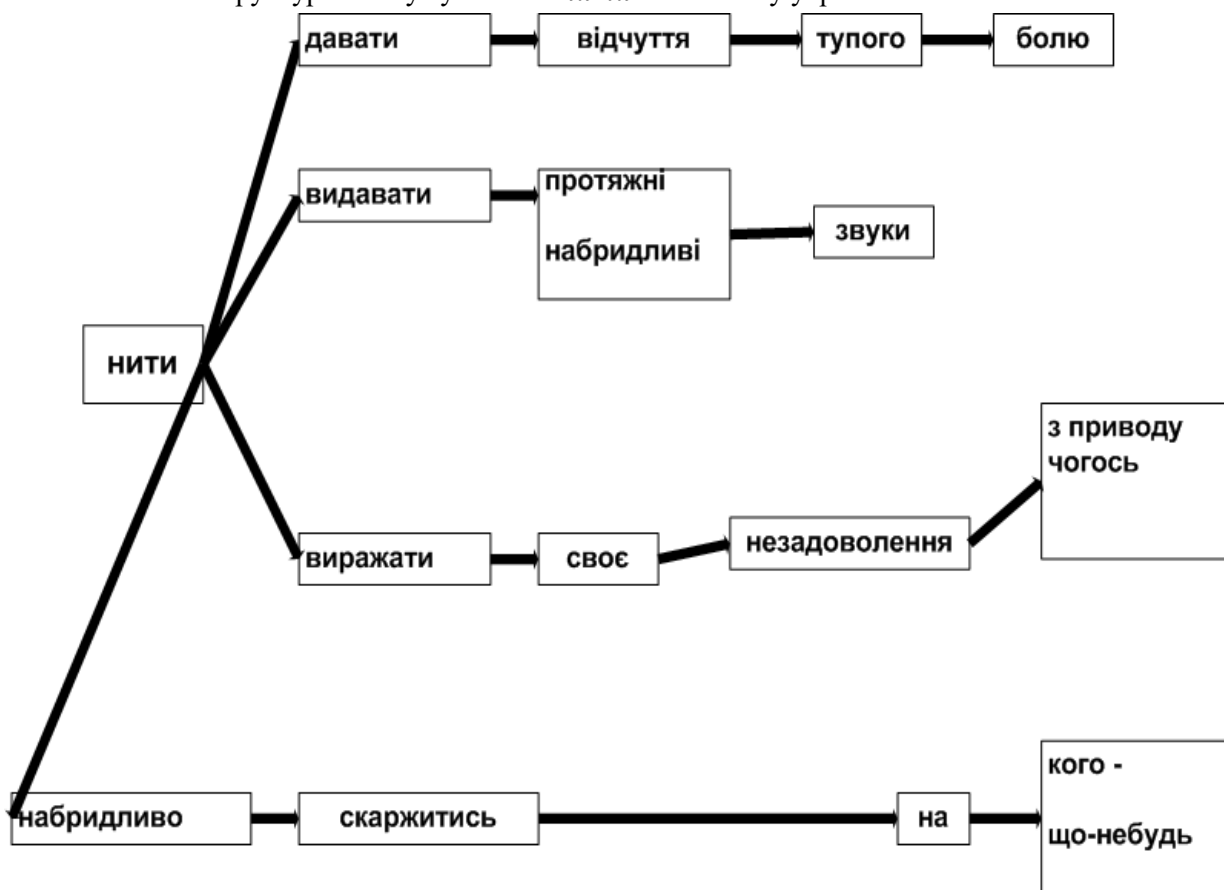
одиниць історичного словника *нити*, *унувати* й *сѣтовати* вказує на щільні взаємозв'язки між їхніми лексичними значеннями, котрі формують структуру змісту кожної з досліджуваних одиниць як ускладнену ієрархічну семантичну сутність. Вона структурується сучасними українськими відповідниками 'сумувати', 'ремствувати', 'темніти', 'ставати похмурим', 'тужити', 'плакати'. У ній проглядають семантичні явища, які спостерігаємо в сучасному українському *нити*.

Сучасне українське *нити* належить до багатозначних утворень у сучасній українській літературній мові. Так, у Словнику української мови лексичне значення реєстрового *нити* описується за допомогою трьох рубрик і одного відгінка: «1. Давати відчуття тупого болю. // безос. 2. розм. Набридливо скаржитись на кого-, що-небудь, виражати своє незадоволення з приводу чогось. 3. Видавати протяжні, набридливі звуки» [СУМ, 414–415]. У цьому, здавалося б, відносно простому описі лексичного значення сучасного українського *нити* в одномовному тлумачному словнику простежується складна подільність структури змісту. Її визначають лексичні компоненти, що жорстко локалізовані у формулах тлумачення і взаємопов'язані між собою в лінійно-горизонтальній та лінійно-вертикальній структурі інтерпретованого змісту (див. схему 2).

Як видно зі схеми, основні тлумачні відповідники *давати*, *скаржитись*, *виражати*, *видавати* визначають не лише подільність структури змісту *нити*, але й виокремлюють у ньому чотири семантичні фрагменти, що ускладнені лінійно-горизонтальним поєднанням інших компонентів тлумачення як структуротвірних елементів змісту: 'давати відчуття', 'видавати... звуки', 'виражати... незадоволення', 'скаржитись на кого-, що-небудь'. У лінійно-вертикальному розташуванні компонентів тлумачення реєстрового *нити* простежується чітка організація структури змісту, де кожен компонент тлумачення локалізований відповідно до основного компонента, а тому закономірно потрапляє до жорстко виділеного семантичного фрагменту в структурі змісту.

Семантичні явища в історії змісту сучасного українського *нити* визначають не лише «характерні форми й тенденції полісемії, нерозривно пов'язані з внутрішньою структурою всієї мовної системи» [9, 32], але й забезпечують його поступальний розвиток та неперервні зв'язки із змістом лексичних попередників. Глибоке проникнення семантичних явищ у структури досліджуваної одиниці та її лексичних попередників впливає на процеси становлення й формування змісту *нити*. А це, безперечно, передбачає збереження мовою в динамічних перетвореннях *нити* вихідного стану праслов'янського **nuti* як породжувальної семантичної сутності, що достатньо жорстко утримує ознаки спадковості, увиразнюючи нарощення семантичних структур і посилюючи їхню стійкість.

Схема 2. Структура змісту сучасного *нити* в Словнику української мови

ЛІТЕРАТУРА

1. Буслаяв Ф. Историческая грамматика русского языка. – М., 1881. – 623 с.
2. Виноградов В.В. Об основном словарном фонде и его словообразующей роли в истории языка // Виноградов В.В. Лексикология и лексикография: Избр. труды. – М.: Наука, 1977. – С. 47–68.
3. Ельмслев Л. Прологомены к теории языка. – Новое в лингвистике. — Вып. I. – М.: Изд-во иностр. лит., 1960. – С. 264–389.
4. Котелова Н.З. Семантика языка и внеязыковые знания // Теоретические проблемы семантики и ее отражение в одноязычных словарях. – Кишинев: Штиинца, 1982. – С. 23–26.
5. Мартине А. Структурные вариации в языке. – Новое в лингвистике. – Вып. IV. – М.: Прогресс, 1965 – С. 450–464.
6. Матезиус В. О потенциальности языковых явлений / Пражский лингвистический кружок. – М.: Прогресс, 1967. – С. 41–69.
7. Пауль Г. Принципы истории языка. – М.: Изд-во иностр. лит., 1960. – 500 с.
8. Трубочев О.Н. Лексикография и этимология // VII Международный съезд славистов. Славянское языкознание. Доклады советской делегации. Варшава, август 1973. – М.: Наука, 1973. – С. 294–313.
9. Ульман Ст. Дескриптивная семантика и лингвистическая типология. – Новое в лингвистике. – Вып. II. – М.: Прогресс, 1962. – С. 17–44.
10. Филин Ф.П. Проблемы исторической лексикологии русского языка: Древний период / Славянское языкознание. Доклады советской делегации. – М.: Наука, 1983. – С. 271–287.
11. Филлмор Ч.Дж. Об организации семантической информации в словаре. – Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1983. – Вып. 14. – С. 23–61.
12. Хомский Н. Логические основы лингвистической теории. – Новое в лингвистике. – Вып. IV. – М.: Прогресс, 1965. – С. 465–575.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К.: Наукова думка, 2004. – Т. 4.
ИЭОЯ – Абаев В.И. Историко-этимологический словарь осетинского языка: В 2 т. – М.;Л.: Изд-во АН СССР, 1958. – Т. 1.
Материалы... – Срезневский И.И. Материалы для Словаря древнерусского языка: В 3 т. – Т. 2. – 1895; Т. 3. – СПб., 1903.
Преображенский – Преображенский А.Г. Этимологический словарь русского языка. – М.: ГИС, 1959. – Т. 1.
СУМ – Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1974. – Т. 5.
Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. – М.: Прогресс, 1971. – Т. 3.

In the history of Ukrainian *нити* the semantic phenomena determine the process of settling, forming and development of its content. The retrospective and the prospective interconnections of the Modern unit and its lexical precursors make significant the structures of its contents. The Ancient unit of **nyti* is the initial semantic essence for ensuring the process of heredity, accumulation, transformation and producing of its content.

Key words: semantic phenomena, structures of content, the retrospective and the prospective interconnections, the initial semantic essence.

ПРАГМАТИКА СЛОВА В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Л.І. Мацько

ПРОПЕДЕВТИКА ЛІНГВІСТИЧНОЇ РИТОРИКИ

У статті розглядаються пропедевтичні питання викладання лінгвістичної риторики, її історії та зв'язків з іншими гуманітарними науками, її ролі у процесі формування мовнокомунікативної компетенції сучасної особистості.